

Dariusz Spychała
(Bydgoszcz)

RYWALIZACJA ŚW. PIOTRA ZE ŚW. JAKUBEM WEDŁUG WOJCIECHA GAJEWSKIEGO

Wojciech Gajewski, Charyzmat, urząd, hierarchia. Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, 273 s.

W katolickim, jezuickim wydawnictwie WAM, które wydaje obok tytułów popularnych także prace popularnonaukowe i naukowe, szczególnie z zakresu szeroko pojętej historii Kościoła, ukazała się dysertacja pt. „Charyzmat, urząd, hierarchia”, której autorem jest Wojciech Gajewski. Jest to kolejna publikacja w tym wydawnictwie, którą napisali pracownicy Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego¹. Jak się wydaje, praca tematycznie nawiązuje do doktoratu zatytułowanego „Struktura organizacyjna Kościoła do połowy II wieku w Cesarstwie Rzymskim” obronionego przez W. Gajewskiego w lipcu 1998 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego². Wydawnictwo niewiele więc ryzykowało, decydując się na opublikowanie tej ciekawie zapowiadającej się monografii.

Problemy związane z powstaniem chrześcijaństwa i jego rozwojem na ziemiach Cesarstwa Rzymskiego są od wieków w centrum zainteresowania nauki światowej. Nic dziwnego, że i w Polsce temat ten był i jest rozpatrywany na łamach wielu pozycji naukowych, zarówno polskich, jak i obcojęzycznych, tłumaczonych na nasz język³. Natomiast w polskiej literaturze naukowej problem kształtowania się

¹ Zob. prace B. Górki, np.: Biblia i cywilizacja Boga, Kraków 2004; Hermeneutyka inicjacji wczesnochrześcijańskiej, Kraków 2007; Jezus i Samarytanka (J 4,1–42). Historia i inicjacja, Kraków 2008.

² S. Longosz, Wykaz prac dyplomowych z antyku chrześcijańskiego ukończonych w niektórych polskich ośrodkach naukowych w 2007–2008 roku, VoxP 53–54/2009, 880; Wykaz doktoratów obronionych na WH UG został opatrzony datami: 1998–2008.

³ Zob. np.: M. Banaszak, Historia Kościoła Katolickiego 1, Starożytność, Warszawa 1986; M.F. Baslez, Prześladowania w starożytności. Ofiary, bohaterowie, męczennicy, Kraków 2009; K. Bihlmeyer, H. Tüchle, Historia Kościoła 1, Starożytność chrześcijańska, Warszawa 1971; W.H. Carroll, Historia Chrześcijaństwa 1, Narodziny chrześcijaństwa, Wrocław 2009; H. Chadwick, Historia rozłamu Kościoła wschodniego i zachodniego. Od czasów apostoelskich do soboru florenckiego, Kraków 2009; J. Daniélou, H.-I., Marrou, Historia Kościoła 1, Od początków do

samej hierarchii w Kościele pierwszego i drugiego wieku nie był często poruszany. Ukazało się wszystkiego kilka prac, z których należy wymienić przede wszystkim dysertacje: Stanisława Chłáda, Dariusza Koteckiego, Kazimierza Romaniuka i Jana Słomki⁴, oraz, częściowo tylko poruszające interesujące nas zagadnienie, pozycje Feliksa Gryglewicza, Augustyna Jankowskiego, Danuty Musiał, Henryka Pietrasa, Waldemara Rakocyego, Grzegorza Szamockiego, Ewy Wipszyckiej, Tadeusza Zielińskiego i Mariana Źurowskiego⁵. Można jeszcze wspomnieć o kilkunastu artykułach opublikowanych w czasopismach naukowych⁶. Trochę więcej ukazało się na

roku 600, Warszawa 1984; J. Daniélou, Teologia judeochrześcijańska, MT 39, Kraków 2002; T. Dowley, (red.), Historia chrześcijaństwa, Warszawa 2002; A. Jankowski, Rozwój chrystologii Nowego Testamentu, MT 46, Kraków 2005; B. Filarska, Początki architektury chrześcijańskiej, Lublin 1983; eadem, Początki sztuki chrześcijańskiej, Lublin 1986; prace J. Gnłki: Jezus z Nazaretu, Kraków 2005; Pierwsi chrześcijanie. Źródła i początki Kościoła, Kraków 2004; Teologia Nowego Testamentu, Kraków 2002; Piotr i Rzym. Obraz Piotra w pierwszych dwu wiekach, Kraków 2002; Paweł z Tarsu. Apostoł i świadek, Kraków 2001; A. Hastings, (red.), Historia chrześcijaństwa, Warszawa 2002; E. Jastrzębowska, Sztuka wczesnochrześcijańska, Kraków 2008; B. Kumor, Historia Kościoła 1, Starożytność chrześcijańska, Lublin 2001; S. Łuczczak, Grób czy świątynia? Problematyka cielesności w antropologii Klemensa Aleksandryjskiego, Kraków 2007; D. Musiał, Antyczne korzenie chrześcijaństwa, Warszawa 2001; H. Pietras, Początki teologii Kościoła, MT 28, Kraków 2000; F. Ruggiero, Szaleństwo chrześcijan. Paganizm wobec chrześcijaństwa w pierwszych pięciu wiekach, Kraków 2007; K. Schatz, Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła, Kraków 2001; M. Simon, Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa, Warszawa 1992; E. Wipszycka, Kościół w świecie późnego antyku, Warszawa 1994; T. Zieliński, Chrześcijaństwo antyczne, Toruń 1999.

⁴ S. Chłáda, Kościół chwalebny Chrystusa. Doktryna Ef 4,7–16 na tle paralel nowotestamentowych, Warszawa 2000; D. Kotecki, Kościół w świetle Apokalipsy św. Jana, Częstochowa 2008; prace K. Romaniuka: Św. Piotr. Źycie i dzieło, Katowice 1995; Św. Paweł, Źycie i dzieło, Katowice 1982; J. Słomka, Nowe prorocstwo. Historia i doktryna montanizmu, Katowice 2007.

⁵ F. Gryglewicz, Źycie chrześcijańskie w ujęciu św. Jana, AT 10, Katowice 1984; A. Jankowski, Rozwój chrystologii Nowego Testamentu; D. Musiał, Antyczne korzenie chrześcijaństwa, Warszawa 2001; H. Pietras, Początki teologii Kościoła; W. Rakocy, Paweł Apostoł. Chronologia życia i pism, Częstochowa 2008; G. Szamocki, (red.), Źycie, apostołat i dziedzictwo Pawła z Tarsu, Ch. Ant., 3, Gdańsk 2010; E. Wipszycka, Kościół w świecie późnego antyku, Warszawa 1994; T. Zieliński, Chrześcijaństwo antyczne; M. Źurowski, Problem władzy i powierzania urzędów w Kościele Katolickim, Kraków 1985.

⁶ Zob. np.: W. Gajewski, Kościoły domowe w Dziejach Apostolskich na tle antycznego oikosu, [w:] B. Stawowska-Jundziłł, (red.), W kręgu badań przeszłości życia rodzinnego. Prace katedry historii edukacji i wychowania w rodzinie, 1, Bydgoszcz 2007, s. 61–88; B. Iwaszkiewicz-Wronikowska, Domus — ecclesia — aedes. Powstawanie świątyni chrześcijańskiej, SymKa I, s. 11–45; J.C. Kałuzny, Wpływ zjawiska rygoryzmu na rozpowszechnienie kultu meczęństwa we wczesnym chrześcijaństwie, SymKa IV, s. 127–135; J. Pałucki, Biskup — prezbiter — diakon w refleksji Ojców Kościoła, RT, 2/2001, s. 33–49; G. Rafiński, Tajemnica osoby św. Pawła, [w:], G. Szamocki, (red.), Źycie apostoła i dziedzictwo Pawła z Tarsu, s. 30–38; K. Romaniuk,

naszym rynku księgarskim tłumaczeń z zachodniej literatury naukowej, które są pokłosiem trwającej dyskusji o podstawie prymatu św. Piotra w chrześcijaństwie⁷. Jest to i tak ułamek pozycji ukazujących się na ten temat poza granicami Polski⁸.

Autor zakreslił ramy chronologiczne swojego problemu badawczego na okres pierwszego wieku po Chrystusie. Jednak, jak sam stwierdził we wprowadzeniu, łączy w swojej narracji do wydarzeń dziejących się także w stuleciu następnym. Terytorialnie interesuje go obszar wykraczający poza granice Rzymskiego Imperium.

Recenzowana pozycja jest oparta na bogatej podstawie źródłowej. Zainteresowani tematem czytelnicy ze zdziwieniem odkryją jednak, że wśród podanych źródeł na pierwszym miejscu spisu zgodnie z zasadami alfabetyczną została praca B. Altanera, A. Stuibera, *Patrologia. Życie, pisma i nauka Ojców Kościoła*, Warszawa 1990. Jest to niewątpliwie pozycja klasyczna, ale nie zawiera żadnych fragmentów prac autorów antycznych. W związku z tym nie powinna być zaklasyfikowana do kategorii źródła, chyba że autor tej książki wpadnie na pomysł by napisać np. pracę omawiającą problematykę zawartą w tej patrologii. Wówczas będzie można uznać, że jest to istotnie materiał źródłowy. Przy omawianiu problemów związanych z działalnością apostołów przydałoby się wykorzystanie również tomu drugiego, części drugiej „Apokryfów Nowego Testamentu”, w którym można

Pseudoepigrafy nowotestamentowe. Terminologia, RBL, 3/1983, s. 193–205; J. Słomka, Prorocy chrześcijańscy I–II wieku, ZN UJ St. Rel., 39/2006, s. 9–21; H. Witzczyk, Diakoni w Kościele Apostolskim, RT, 2/2001, s. 19–32.

⁷ Zob. np.: H. von Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, Warszawa 1998; H. Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, Warszawa 2004; S. Cipriani, *Św. Piotr Apostoł*, Kraków 2008; prace J. Gnilki: *Piotr i Rzym; Paweł z Tarsu; Pierwsi świadkowie*; J.N.D. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, Warszawa 1988; H. de Lubac, *Pismo święte w tradycji Kościoła*, Kraków 2008; idem, *Kościół partykularne w Kościele powszechnym*, Kraków 2004; R. Penna, *Św. Paweł z Tarsu*, Kraków 2008; K. Schatz, *Prymat papieski od początków do współczesności*, Kraków 2004; G. Theisen, *Czasy Jezusa. Tło społeczne pierwotnego chrześcijaństwa*, Kraków 2004; É. Trocmé, *Pierwsze kroki chrześcijaństwa*, Kraków 2004; A. Welburn, *Początki chrześcijaństwa. Esseńskie misterium, gnostyckie objawienie, chrześcijańska wizja*, Warszawa 1998.

⁸ Zob. np.: D.E. Aune, *Prophecy in Early Christianity and the Ancient Mediterranean World*, Grand Rapids 1983; C.K. Barrett, *Church, Ministry and Sacraments in the New Testament*, Exeter 1985; N. Brox, *Der erste Petrusbrief*, Zürich – Vluyn 1979; J.T. Burtchaell, *From Synagogue to Church: Public Services and Offices in the Early Christian Communities*, New York 1992; H. von Campenhausen, *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen 1953; H. Chadwick, *The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great*, Oxford 2001; W.H.C. Frend, *The Rise of Christianity*, London 1984; L. Goppelt, *Les Origines de l'Église. Christianisme et judaïsme aux deux premiers siècles*, Paris 1961; M. Hengel, *The Charismatic Leader and His Followers*, New York 1981; S. Pines, *The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity according to New Source*, Jerusalem 1966.

znaleźć informacje na temat pracy misyjnej nie tylko wspomnianych dwunastu wybranych, ale i siedemdziesięciu uczniów Jezusa.

Recenzowana pozycja ma układ problemowo-chronologiczny. Składa się ze wstępu, w którym autor informuje o swoich zamierzeniach, z wprowadzenia zawierającego dyskusję związaną z rozumieniem interesujących go pojęć oraz z siedmiu rozdziałów i zakończenia. Do tekstu publikacji dołączony jest wykaz skrótów i bibliografia.

We wprowadzeniu W. Gajewski zajął się problemem rozumienia pojęć: kapłan i urząd. Na s. 8 wyjaśnia, posługując się literaturą przedmiotu, że w Nowym Testamencie, żadna funkcja we wspólnocie chrześcijańskiej nie została oddana przy pomocy pojęcia *hiereus*. Tytuł arcykapłana i kapłana, jak następnie podkreśla, został zarezerwowany w NT jedynie dla Chrystusa⁹. Jest bowiem związany ze składaniem ofiar. Następnie autor zajmuje się dyskusją nad charyzmatami we wczesnym Kościele i pojawieniem się w nim urzędów.

Pierwszy rozdział pracy został dość tajemniczo zatytułowany „Dodeka i charyzmat”. Gajewski pod pojęciem Dodeka przedstawia Kolegium Dwunastu Apostołów. Należy się zastanowić nad sensem wprowadzania w pracy naukowej słownictwa niezrozumiałego dla przeciętnego czytelnika. Pojęcia takie, jak: Kolegium Apostołów, Apostołowie, Kolegium Dwunastu, czy Dwunastu są na tyle znane, że można je używać bez wprowadzania nowych sformułowań, i co za tym idzie, konieczności dodawania do pracy słowników wyrazów trudnych. Po omówieniu zadań Kolegium Dwunastu i uczniów Jezusa W. Gajewski przedstawia rolę Apostołów, które to pojęcie, jego zdaniem, jest szersze niż grono Dwunastu. Następnie ukazuje znaczenie charyzmatów w kształtowaniu się nowej wspólnoty religijnej¹⁰. Podkreślając ich rolę, przywołuje postać św. Jakuba brata Pańskiego, biskupa Jerozolimskiego, krewnego Jezusa, który, nie będąc wybranym za życia Chrystusa, zawdzięczał swoją pozycję nie tylko związkom rodzinnym, ale przede wszystkim charyzmatom¹¹. Autor nie jest jednak w tym wypadku konsekwentny, gdyż zajmu-

⁹ Jezus Arcykapłanem Hbr 2,17; 3,1; 4,14–15; 5,1; 8,1; 9, 11; kapłanem Hbr 5,6; 10, 7,3; 11; 10,21.

¹⁰Zob. S. Chłąd, Kościół chwalebny Chrystusa, s. 130–159; D. Kotecki, Kościół w świetle Apokalipsy św. Jana, s. 185–214.

¹¹Dz 12,17; 21,18: „Kiedy znaleźliśmy się w Jerozolimie, bracia przyjęli nas z radością. Następnego dnia Paweł poszedł razem z nami do Jakuba. Zebrali się też wszyscy starsi”; Euz. HE., 2, 1; 2, 9; 2, 23; 3, 5; 7, 19; R. Bartnicki, Jakub brat Pański, [w:] J. Duchniewski, (red.), Encyklopedia Katolicka, 7, Lublin 1997, 703; S. Chłąd, Kościół chwalebny Chrystusa, s. 130–159; J. Gnilka, Pierwsi chrześcijanie, s. 335–340; idem, Piotr i Rzym, s. 98.

jąc się w dalszej części pracy (s. 125–145) problemem tzw. kalifatu chrześcijańskiego, zdaje się stać na stanowisku, że podstawowym czynnikiem, który doprowadził Jakuba i jego krewnych do dominacji we wspólnocie chrześcijańskiej Świętego Miasta, było jednak pochodzenie¹². Przedstawiając dalej znaczenie Kolegium Apostołów, słusznie podkreśla W. Gajewski na s. 45–47 rolę, jaką spełniał św. Piotr w tej strukturze. Natomiast dyskusyjna jest poruszona na s. 48 sprawa ujęcia problemu stosunku wspólnoty chrześcijańskiej do judaizmu w pierwszym dziesięcioleciu po Jezusie. Autor stoi na stanowisku, że „grupy wyznawców Jezusa nadal pozostawały w organizacyjnych ramach judaizmu”. Fragment zaczerpnięty z pracy G. Theisena, na który powołuje się W. Gajewski, zaczyna się od konkluzji, o czym autor tej dysertacji już nie wspomina, że przedstawioną tezę należy „skonfrontować ze źródłami”¹³. Jest oczywiste, że uczniowie Chrystusa jako Żydzi poczuli się przez pewien czas do wykonywania pewnych nakazów prawa religijnego, ale nie da się ukryć faktu budowania przez nich od początku odrębnego od dominującego nurtu judaizmu wspólnot¹⁴. Ich to powstanie było, obok heretyckiej dla kapłanów Świątyni Jerozolimskiej i rabinów nauki, jednym z powodów prześladowań¹⁵.

Następnie zajmuje się W. Gajewski problemem znaczenia Dwunastu w nowo utworzonej wspólnocie religijnej. Dochodzi do tak zadziwiających wniosków jak np. ten ze s. 48: „Jeżeli Dodeka stanowiło oś gminy jerozolimskiej, to była to oś charyzmatyczna, bez pretensji do przewodzenia w dłuższej perspektywie czasowej w kwestiach administracyjno-charytatywnych”. Apostołowie, jak to wynika z NT,

¹²Zob. R. Bartnicki, *Jakub brat Pański*, s. 702–703; E. Dassmann, *Kirchengeschichte I. Ausbreitung, Leben und Lehre der Kirche in den ersten drei Jahrhunderten*, Stuttgart – Berlin – Köln 1991, s. 25, 28.

¹³G. Theisen, *Czasy Jezusa*, s. 18.

¹⁴E. Dassmann, *Kirchengeschichte I*, s. 24–25, 63; H. Chadwick, *Activa und Passiva im antiken Umgang mit der Bibel*, [w:] idem, *Antike Schriftauslegung. Pagane und christliche Allegorese. Activa und Passiva im antiken Umgang mit der Bibel*, Berlin – New York 1998, s. 25–27; J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie*, s. 331: „To samo można powiedzieć o pierwotnym Kościele: on także kwestionował samo istnienie Izraela, w tym znaczeniu, że przynależność do niego nie uważał za warunek wystarczający do zbawienia” tłum. W. Szymona; idem, *Piotr i Rzym*, s. 90–91; G. Theisen, *Czasy Jezusa*, s. 154–157.

¹⁵Euz., HE, 2 23, 4–18; M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, s. 26–28; R. Bartnicki, *Jakub brat Pański*, s. 703; E. Dassmann, *Kirchengeschichte I*, s. 28–29; J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie*, s. 330, 432; idem, *Paweł z Tarsu*, s. 43–51; idem, *Piotr i Rzym*, s. 90–91; M. Goodman, *Powstanie chrześcijaństwa*, [w:] A. Hastings (red.), *Historia chrześcijańska*, s. 33–34; H. Köster, *Gnomai Diaphoroi: Ursprung und Wesen der Mannigfaltigkeit in der Geschichte des Frühen Christentums*, [w:] H. Köster, J.M. Robinson (red.), *Entwicklungslinien Durch die Welt des Frühen Christentums*, Tübingen 1971, s. 112–113; G. Theisen, *Czasy Jezusa*, s. 156.

nie zostali jednak powołani do rządzenia wspólnotą jerozolimską, ale w celu nawracania Żydów i pogan na naukę Chrystusa¹⁶. Mimo aspiracji chrześcijan Świętego Miasta do dominacji w ramach nowej wspólnoty, jest jednak dość trudne do udowodnienia w oparciu o teksty nowotestamentowe, że taka była wola Chrystusa. Kwestia roli Kolegium Apostołów jest przedmiotem wielu publikacji naukowych, z których wyłania się jednak trochę inny obraz, niż chce tego W. Gajewski¹⁷. Podobnie wygląda sprawa z pozycją św. Piotra, do którego to problemu wraca autor ponownie na s. 49–52. Podkreśla tam, że pełnił on rolę nadrzędną wobec Dwunastu, by wtrącić dalej, że „jego przywództwo w żaden sposób nie może uchodzić za absolutne”. Kwestionuje jego władzę jako zwierzchnika Kościoła, opowiadając się co najwyżej za jego pierwszeństwem wśród równych godnością Apostołów i uczniów. Takie stanowisko jest spowodowane uznaniem przez W. Gajewskiego, że wspólnoty chrześcijańskie w pierwszym wieku miały co najmniej dwóch równoważnych przywódców: św. Piotra i św. Jakuba, a wspólnoty założone przez św. Pawła obywateli się bez przywódcy (s. 51–52)¹⁸. Po czym (s. 52–53) autor przechodzi do konkluzji, że Apostołowie „są raczej tymi, którzy ustanawiają biskupów, a nie biskupami-episkopami w znaczeniu lokalnych przełożonych wspólnot, co nie oznacza oczywiście, że nie nadzorowali kościołów i w tym sensie nie przysługują im miano episkopów. Nieporozumieniem jest jednak mówić o Piotrze, jako biskupie Rzymu czy Antiochii, o Pawle, jako biskupie Koryntu czy o Janie, jako biskupie Efezu”. Przy tej okazji autor uwikłał się w sprzeczności prawdopodobnie związane z interpretacją tekstu Euzebiusza z Cezarei zamieszczonego w jego „Historii Kościelnej”. Istotnie, w księdze trzeciej, w rozdziale drugim tej pracy biskup

¹⁶M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, s. 16–20; 26–27; W.H. Carroll, *Historia chrześcijaństwa*, s. 398–450; E. Dassmann, *Kirchengeschichte I*, s. 29–33, 48–51; W.W. Gasque, *Ekspansja Kościoła: Od Jerozolimy do Rzymu*, [w:] T. Dowley (red.), *Historia chrześcijaństwa*, s. 63–74; J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie*, s. 205, 211–214, 223–252; G. Theisen, *Czasy Jezusa*, s. 18–19; H. Witczyk, *Diakoni w Kościele Apostolskim*, s. 20–23; M. Żurowski, *Problem władzy i powierzenia urzędów w Kościele Katolickim*, s. 22–24.

¹⁷S. Chłąd, *Kościół chwalebny Chrystusa*, s. 162–167; J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie*, s. 329–340; idem, *Jezus z Nazaretu*, s. 245–252: „W okresie popaschalnym symboliczne znaczenie grona Dwunastu dla Izraela maleje. Raczej nie sprawują oni funkcji kierowniczej w gminie jerozolimskiej”; idem, *Piotr i Rzym*, s. 93–97.

¹⁸Zob. R. Bartnicki, *Jakub brat Pański*, s. 703; J. Gnilka, *Piotr i Rzym*, s. 89–126; 197; idem, *Paweł z Tarsu*, s. 193–251; H. Köster, *Gnomai Diaphoroi*, s. 113–114; H. de Lubac, *Kościół partykularne w Kościele Powszechnym*, s. 85–94; L. Misiarczyk, *Prymat Kościoła/biskupa Rzymu w źródłach chrześcijańskich II wieku*, *VoxP* 46–47/ 2004, s. 51–52; W. Rakocy, *Paweł Apostoł*, s. 189–232; K. Romaniuk, *Św. Piotr*, s. 70–73, 75, 91–93; 96–102; idem, *Św. Paweł*, s. 68–195; K. Schatz, *Prymat papieski*, s. 17–18, 23–24.

Cezarei Palestyńskiej podaje, co następuje: „na biskupstwo kościoła rzymskiego został jako pierwszy po śmierci męczéniejskiej Pawła i Piotra wybrany Linus”. Ju¿ jednak w rozdziale czwartym tej samej księgi stwierdza Euzebiusz: „Linus za¿ [...] został jako pierwszy po Piotrze wybrany na biskupstwo kościoła rzymskiego, co się zresztą wy¿ej rzekło”. Poniewa¿ autor nie odwołuje się do greckiego tekstu dzieła Euzebiusza, a jedynie do tłumaczenia A. Lisieckiego, więc mo¿na wyciagna¿ wniosek, ¿e albo nie zauwa¿y¿ tej wzmianki, albo ma problemy ze zrozumieniem jej treœci¹⁹. Podobnie wygląda sprawa z uznaniem Piotra za biskupa Antiochii. W tej samej trzeciej księdze w rozdziale dwudziestym drugim swojego dzieła Euzebiusz bowiem stwierdza, ¿e „w Antiochii pierwszym biskupem był Ewodios, a drugi słynny podówczas Ignacy”. W rozdziale trzydziestym szóstym tej samej księgi zauwa¿a za¿, ¿e „znany był wówczas [...] Ignacy, sławny dzi¿ jeszcze, który jako drugi następcą Piotra zasiadł na tronie antiocheńskim”. Z tych fragmentów trudno wysnuć tak jednoznaczna opinię na temat roli św. Piotra w Koœciele antiocheńskim, jak to zrobił W. Gajewski, który broni zresztą swego stanowiska w przypisie 114 na s. 53. Jego jedynym argumentem są odnoœniki kierujące czytelnika do przytoczonych wy¿ej informacji Euzebiusza. Historyk powinien w tym wypadku opowiedzieć się raczej za formułami: *prawdopodobnie* lub *mo¿liwe, ¿e*.

Drugi rozdział publikacji otrzymał tytuł „Apostołowie”. W. Gajewski próbuje spojrzeć w nim na kształtujące się struktury wczesnego Koœcioła przez pryzmat charyzmatów. Dokonuje do¿ zaskakującego rozróznienia między Dwunastu, a tzw. wszystkimi apostołami. Wyróznia bowiem, powoła¿ się na 1 Kor 15 3–9 i na literaturę przedmiotu, obok Dwunastu, tak¿e uczniów Chrystusa i œwiadków zmarłychwstałego Jezusa, którym to grupom tak¿e nale¿y się wg niego miano apostołów²⁰. Przechodząc do interpretacji tekstu św. Pawła, autor uznaje św. Jakuba brata Pańskiego za przywódcę wspomnianego œrodowiska okreœlonego jako wszyscy apostołowie²¹. Przedstawia następnie zróznicowanie tego œrodowiska, zaliczając do

¹⁹Inna sprawa, ¿e Euzebiusz nie ułatwia pracy historykom, np. 3. 21 stwierdza, ¿e „Wówczas koœciółem rzymskim zarządał jeszcze Klemens, równie¿ trzeci z rzędu tamtejszych biskupów, po Pawle i Piotrze, jako ¿e Linus był pierwszy, a drugi Anaklet”. Jakkolwiek liczy¿, co¿ nie pasuje. Liber Pontificalis sprawę rozwiązał w ten sposób, ¿e Piotr jest pierwszy, Linus drugi, Anaklet trzeci a Klemens czwarty, zob. 1. 1–4–4; o Euzebiuszu zob. F. Winkelmann, Euseb von Kaisareia, Der Vater der Kirchengeschichte, Berlin 1991.

²⁰1 Kor 15, 3–9: „Ukazał się Kefasowi, a potem Dwunastu, pó¿niej zjawił się więcej ni¿ piéciciuset braciom równocześnie; większość z nich żyje dotąd, niektórzy za¿ pomarli. Potem ukazał się Jakubowi, pó¿niej wszystkim apostołom”.

²¹R. Bartnicki, Jakub brat Pański, s. 703; J. Gnilka, Piotr i Rzym, s. 112.

niego: misjonarzy wywodzących się z tradycji uczniów Chrystusa i grono hellenistów²². Obok nich w Kościele działają wg niego także prorocy i nauczyciele²³.

Ich wzajemnym związkom została poświęcona kolejna część pracy, którą autor zatytułował „Charyzmatyczna triada: Apostołowie, prorocy i nauczyciele”. W tym rozdziale W. Gajewski zajmuje się początkowo problemem eschatologii w środowiskach judaizmu i kształtującego się chrześcijaństwa, by przejść następnie do katalogów charyzmatów, tworzonych na podstawie Corpus Paulinum (s. 74–86)²⁴. Omawiając znaczenie funkcji proroków i nauczycieli, opiera się przede wszystkim na Ewangeliach synoptycznych i Dziejach Apostolskich, oraz Listach i Apokalipsie, które to źródła uważa za najważniejsze dla przedstawienia funkcjonowania wspólnot chrześcijańskich w latach osiemdziesiątych pierwszego wieku (s. 87–88)²⁵. W tym kontekście podkreśla szczególnie znaczenie proroków w zarządzaniu wspólnotą jerozolimską (s. 91–92)²⁶. Natomiast podstawową rolę nauczycieli było wg W. Gajewskiego „umacnianie i utwierdzenie w przyjętej wierze” (s. 99). Należałoby się zastanowić, czy istotnie w omawianym przez autora okresie różnica między poszczególnymi urzędami w Kościele była przestrzegana tak skrupulatnie. Tym bardziej że on sam odwołuje się do tekstów, które np. utożsamiają św. Pawła z rolą nie tylko Apostoła, ale i nauczyciela²⁷. Warto się zastanowić, czy jest możliwe oddzielenie tych grup w sposób umożliwiający ich pełną charakterystykę.

W czwartym rozdziale W. Gajewski zainteresował się instytucjami organizującymi metropolię jerozolimską. Omawiając ten Kościół, porusza zagadnienie powstania nowej instytucji, czyli diakonatu, który wg niego Pismo św. nazywa także grupą Siedmiu²⁸. W. Gajewski woli używać na jej określenie nazwy Hepta, co, podobnie jak w przypadku wspomnianego wyżej pojęcia Dodeka, niepotrzebnie utrudnia czytelnikowi zrozumienie i tak niełatwego tekstu. Omawiając problem znaczenia kolegium Siedmiu we wspólnocie jerozolimskiej, można zauważyć,

²²J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie*, s. 366–367.

²³S. Chłąd, *Kościół chwalebny Chrystusa*, s. 192–199: wymienia również ewangelistów i pasterzy.

²⁴O problemie eschatologii wczesnochrześcijańskiej zob. J. Daniélou, *Teologia judeochrześcijańska*, s. 132–171; H. Pietras, *Eschatologia Kościoła pierwszych czterech wieków*, MT 55, Kraków 2007; F. Szulc, *Struktura teologii judeochrześcijańskiej. Studium metodologiczne w świetle badań J. Daniélou SJ*, MT 47, Kraków 2005, s. 104–140.

²⁵Zob. Łk 11, 49; Mt 13, 24–30, 37–43; 23, 34; Dz 11, 28, 21, 1–14.

²⁶Dz 15, 22; J. Słomka, *Prorocy chrześcijańscy I–II wieku*, s. 9–13.

²⁷1 Tm 2,7; 2 Tm 1, 11; J. Słomka, *Prorocy chrześcijańscy I–II wieku*, s. 14.

²⁸Dz 21, 8.

że W. Gajewski nie do końca zgadza się, iż stoi ono u podstaw instytucji diakonatu²⁹. Najbardziej dyskusyjny jest jednak poruszony w tym samym rozdziale problem znaczenia św. Jakuba brata Pańskiego w Kościele jerozolimskim. Sprawę, którą autor poruszał już wcześniej, tu doprowadza do stanowczych konkluzji, stwierdzając np. na s. 125–130, że został on, korzystając ze swego pokrewieństwa z Jezusem, właściwie „głową Kościoła”³⁰. Ta hipoteza, dość popularna przede wszystkim w kręgach protestanckich, opiera się raczej wątej bazie źródłowej i nie da się jej udowodnić nawet w przypadku samego Jakuba, nie mówiąc już o jego następcach³¹.

W następnej części dysertacji W. Gajewski przedstawia organizację gmin Pawłowych. Polemizuje z przeświadczeniem, że wspólnoty te nie posiadały żadnej organizacji hierarchicznej. Przedstawiając swoje zdanie, stwierdza, że takie stanowisko jest oderwane od rzeczywistości i nie ma umocowania w pismach Apostoła Narodów. Podkreśla również, że taki obraz wspólnot Pawłowych jest niezgodny z realiami życia społecznego i mentalnością ludzi antyku. W pismach św. Pawła znajduje dowód, że obok biskupów i diakonów także starsi i nauczyciele tworzyli kolegium zarządzające Kościołem³².

W szóstym rozdziale W. Gajewski skupia uwagę na sprawie stopniowego kształtowania się monoepiskopatu, czyli takiej struktury kościelnej, na której czele stoi jeden biskup. I w tym wypadku można się zastanowić nad sensownością używania pojęć typu monoepiskopat, tym bardziej że w literaturze można spotkać oddające

²⁹J.U. Krause, *Witwen und Waisen im frühen Christentum*, Stuttgart 1995, s. 6–7; H. Witczyk, *Diakoni w Kościele Apostolskim*, s. 19–24, 26–28; J. Pałucki, *Biskup — prezbiter — diakon w refleksji Ojców Kościoła*, s. 43.

³⁰Patrz. np. R. Bartnicki, *Jakub brat Pański*, s. 703: jeden z trzech filarów Kościoła; J. Gnilka, *Piotr i Rzym*, s. 107–108: Jakub przejmuje przewodzenie nad Kościołem w Jerozolimie; s. 111–112: całym Kościołem zarządza trzech: Jakub, Kefas i Jan; M. Goodman, *Powstanie chrześcijaństwa*, s. 31.

³¹J. Flav. *Ant.* 20, 200: Ananos „zwołał sędziów Sanhedrynu i stawił przed nimi Jakuba, brata Jezusa zwanego Chrystusem oraz kilku innych. [...] wydał ich na ukamieniowanie”; Euz., *HE*, 3 11: następcą Jakuba został Szymon, syn Kleopasa, 3, 12: „Wespazjan wydał podobno [...] rozkaz wyszukania wszystkich, którzy pochodzili z rodziny Dawidowej”, 3, 19; Domicjan „wydał rozkaz zgładzenia wszystkich, którzy się wywodzili z rodu Dawidowego”, 3, 20: Domicjan uwolnił ostatecznie przedstawicieli tego rodu, którzy wg. Hegezypa „po swem uwolnieniu zarządzali Kościołami”; R. Bartnicki, *Jakub brat Pański*, op. cit., 703; J. Gnilka, *Piotr i Rzym*, s. 125; É. Trocmé, *Pierwsze kroki chrześcijaństwa*, s. 126–127.

³²Flp 1, 1.

sens tej nazwy określenie *episkopat monarchiczny*³³. Autor przedstawia także takie eksperymenty jak rządy Kolegium Pięciu w Antiochii. Również w tym wypadku posługuje się on grecką nazwą tej grupy — Pente. Do tego pojęcia odnoszą się w całej rozciągłości moje uwagi wobec wyrażen: Dodeka i Hepta. Po załamaniu się struktury Pięciu zaistnieć miały w tym mieście dwie wspólnoty: judeochrześcijan Piotra i hellenistów Pawła. Sprawa jest bardzo skomplikowana, ale, jak się wydaje, nie doszło nigdy do formalnego rozdziału organizacyjnego między tymi środowiskami³⁴. Ostatecznie, dość niespodziewanie już pod koniec pierwszego wieku pojawił się pierwszy biskup rządzący samodzielnie w Kościele antiocheńskim, czyli wspomniany już Ignacy³⁵. Autor, komentując to nowe zjawisko, przedstawia (s. 215) słabo udokumentowaną tezę, opierającą się przede wszystkim na wiadomościach zawartych w „Konstytucjach Apostolskich”, z której wynika, że Ignacy zjednoczył w swoim ręku dwie dotychczasowe linie biskupie: tę wywodzącą się od św. Piotra i tę od św. Pawła³⁶. Znany jest na pewno rezultat, co do którego nikt nie ma wątpliwości, że pod koniec pierwszego wieku pojawiła się w chrześcijaństwie klasyczna struktura Kościoła lokalnego zarządzana już przez biskupa.

W ostatnim rozdziale zatytułowanym „Współlistnienie tradycji” W. Gajewski poruszył kwestię kształtowania się jednolitego Kościoła. W tym wypadku wyciąga on swoje wnioski z utworów apokryficznych, co jest raczej ryzykowne³⁷. Ścieranie się dopiero powstających struktur hierarchicznych z jeszcze silnymi wpływami charyzmatycznych przywódców prowadziło z jednej strony do pojawienia się epi-

³³M. Goodman, Powstanie chrześcijaństwa, s. 36; É. Trocmé, Pierwsze kroki chrześcijaństwa, s. 159; D.F. Wright, W co wierzyli pierwsi chrześcijanie, [w:] T. Dowley, (red.), Historia chrześcijaństwa, s. 127–130.

³⁴J. Gnilka, Paweł z Tarsu, s. 141–146.

³⁵Hier., Vir. ill., 16; F. Drączkowski, Ignacy Antiocheński, [w:] J. Walkusz, (red.), Encyklopedia Katolicka, 6, Lublin 1993, s. 1441–1442; H. Köster, Gnomai Diaphoroi, s. 115–117; T.A. Zajkowski, Ignacy z Antiochii, [w:] J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, (red.), Słownik Wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa, Poznań 1971, s. 202–203.

³⁶Zob. CA 46 4: „W Antiochii Ewodiusz, ustanowiony przez mnie Piotra, oraz Ignacy, ustanowiony przez Pawła”; A. Baron, H. Pietras, Wprowadzenie, [w:] Synody i Kolekcje praw, 2, Konstytucje apostolskie oraz Kanony Pamfilosa z apostolskiego synodu w Antiochii. Prawo kanoniczne świętych Apostołów. Kary świętych Apostołów dla upadłych. Euchologion Serapiona, ŻMT 42, Kraków 2007, s. XIII–XVIII; L. Misiarczyk, Prymat Kościoła/biskupa Rzymu w źródłach chrześcijańskich II wieku, s. 53–60.

³⁷Zob. S.L. Davies, The Revolt of the Widows. The Social World of the Apocryphal Acts, Carbondall – Edwardsville – London 1980; prace M. Starowieyskiego: Wstęp ogólny do apokryfów Nowego Testamentu, [w:] M. Starowieyski, (red.), Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie Apokryficzne, I, Kraków 2003, s. 19–59; Barwny świat apokryfów, Poznań 2006.

skopatu monarchicznego, a z drugiej do takich ruchów jak montanizm³⁸. Przy tej okazji powraca autor jeszcze raz do zagadnienia Kościoła istniejącego w Rzymie i jego organizacji³⁹. Kwestionuje istnienie wyraźnej głowy kolegium prezbiterów działającego w stolicy Cesarstwa. Czyni to wbrew Euzebiuszowi z Cezarei, którego przekazowi próbuje wcześniej być z różnym zresztą skutkiem wierny. Tym razem opiera się W. Gajewski przede wszystkim na Listach Ignacego biskupa Antiochii. Wspomniany wniosek wyciąga z jego Listu do Rzymian, w którym pomija Ignacy nie tylko imię biskupa Rzymu, ale nawet nie wspomina o tej godności, adresując pismo po prostu do całego Kościoła rzymskiego⁴⁰. Zapomina W. Gajewski, że pozostałe listy wysłane przez biskupa antiocheńskiego były skierowane do biskupów Azji Prokonsularnej oraz o tym, że św. Ignacy mógł nie wiedzieć np. kto jest biskupem Wiecznego Miasta, ani nawet nie znać struktury organizacyjnej tej lokalnej wspólnoty⁴¹.

Zakończenie omawianej publikacji stanowi podsumowanie wywodów jej autora. Najważniejszą jego konkluzją jest, jak się wydaje, przeświadczenie, że istnienie w Kościele pierwszego wieku *rad starszych* jest wynikiem oddziaływania wcześniejszej tradycji, a nie wynikiem słabości przywódców okresu poapostolskiego.

Omawiana praca nie ma indeksu osobowego ani żadnego innego. Ten brak obciąża wydawnictwo i utrudnia lekturę. Mimo to książka W. Gajewskiego zapełnia istniejącą w polskiej literaturze naukowej lukę w ukazywaniu początków Kościoła i przedstawianiu jego struktury. Nie jest jednak wolna od błędów, niedomówień czy pomyłek, z których tylko część byłem w stanie przedstawić. Należy mieć nadzieję, że w kolejnym wydaniu, po rozważeniu przedstawionych zastrzeżeń, autor usunie choć część z nich.

³⁸E. Dassmann, Kirchengeschichte I, s. 126–130; J. Słomka, Prorocy chrześcijańscy I–II wieku, s. 10–20; idem, Nowe prorocтво. Historia i doktryna montanizmu.

³⁹S. Cipriani, Św. Piotr Apostoł, s. 197–208; J. Gnilka, Piotr i Rzym, s. 285–300; L. Misiarczyk, Prymat Kościoła/biskupa Rzymu w źródłach chrześcijańskich II wieku, s. 51–77; W. Myszor, Święty Ireneusz o autorytecie Kościoła Rzymskiego, VoxP 46–47/2004, s. 87–93; K. Schatz, Prymat papieski, s. 14–21.

⁴⁰L. Misiarczyk, Prymat Kościoła/biskupa Rzymu w źródłach chrześcijańskich II wieku, s. 54–59; K. Schatz, Prymat papieski, s. 19–20.

⁴¹Ig. Rom.; F. Drączkowski, Ignacy Antiocheński, s. 1441; K. Schatz, Prymat papieski, s. 19–25; M. Starowieyski, Wstęp, [w:] Pierwsi świadkowie, BOK 10, Kraków 2010, s. 5–20.